

دانشکده روانشناسی
رشته روان‌شناسی اسلامی
پایان‌نامه کارشناسی ارشد

ساخت بسته آموزشی حیای همسری بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد رضا احمدی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد بنیانی

نگارش:

سید ابوالفضل بابائی

شهریور ۱۳۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

بسمه تعالی

صورت جلسه دفاع پایان نامه

با تمیيدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد جناب آقای سید ابوالفضل بیابانی رشته: روانشناسی اسلامی گرایش روانشناسی مثبت گرا

تحت عنوان: به آموزش حای بهتری بر اساس منابع اسلامی

با حضور استاد راهنما، استاد مشاور و هیأت داوران در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت در تاریخ ۱۳۹۸/۱۲/۲۸ برگزار گردید و پایان نامه

ایشان با کسب نمره به عدد: ۱۶٫۲۵ به حروف: نوزده و دو با درجه عالی پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمدرضا احمدی		
استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمدرضا احمدی		
استاد مشاور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمدرضا بنیانی		
استاد داور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر مهدی عباسی		
نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای مصطفی زارعی		

معاون آموزشی مؤسسه
محمد رضا کریمی

دانشکده روانشناسی

رشته روانشناسی اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

ساخت بسته آموزشی حیای همسری بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد رضا احمدی

استاد مشاور

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد بنیانی

نگارش

سید ابوالفضل بابائی

شهریور ۱۳۹۸

باسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

اینجانب سیدابوالفضل بابائی فرزند سیدعلی اکبر متولد ۶۲/۱/۲۸ به شماره شناسنامه ۵۶۶ صادره از قم به شماره دانش پژوهی ۹۵۱۱۴۰۰۵ رشته روان شناسی اسلامی مثبت گرا متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این زمینه از آنها استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک همسطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

سیدابوالفضل بابائی

امضاء

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه‌های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی مؤسسه است.

اینجانب سید ابوالفضل بابائی دانش پژوه رشته روان‌شناسی اسلامی مقطع کارشناسی ارشد، متعهد می‌گردم موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه‌ام با موضوع: طراحی بسته آموزشی حیای همسری بر اساس منابع اسلامی رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده اینجانب خواهد بود:

1. در صورت اقدام به چاپ پایان نامه، مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.

2. در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه، در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:

«کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته روان‌شناسی است که در سال ۱۳۹۷ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی **حجت الاسلام دکتر احمدی** و مشاوره آقای **حجت الاسلام دکتر بنیانی** از آن دفاع شده است».

3. به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه، دو نسخه از آن به کتابخانه و دو دو نسخه از آن نیز جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

سید ابوالفضل بابائی

امضا

اهدا و تقدیم

پیشکش به محضر مظهر حیا و پاکدامنی، برترین زنان جهان حضرت صدیقه طاهره فاطمه زهرا

سلام الله علیها

و تقدیم به ولی نعمت و مادر معنوی اهل قم بانوی کرامت حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها

تشکر و قدردانی

سپاس بی‌کران شایسته خداوند رحمان است که به رحمت رحمانیه‌اش انسان را آفرید و با رحمت رحیمیه‌اش او را برگزید. و درود بی‌انتهای بر خاتم انبیا مجسمه حیا حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و صلوات بر خاندان طهارت و عصمت و عفت ائمه هدی علیهم السلام.

بی‌تردید اگر نیت خالصانه حضرات آیت الله مصباح یزدی، آیه الله زارعی نبودند این آثار علمی به بار نمی‌نشست. از وجود با برکت ایشان سپاس‌گزاریم و طول عمر با عزت برایشان آرزو داریم.

تشکر و قدرشناسی می‌کنم از استاد دانشمند جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر احمدی که با راهنمایی دلسوزانه خود این اثر را ماندگار کردند. سپاسگزاری ویژه از استاد ارجمند جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر بنیانی دارم که با مشاوره دقیق خود نکات ارزشمندی را به صاحب این قلم رهنمون شدند.

از استاد داور جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر مهدی عباسی سپاس‌گزار و متشکرم. نباید زحمات و پیگیری‌های سخت‌کوشانه جناب حجت الاسلام و المسلمین ارشاد حسینی را فراموش کرد که سپاس‌گزاری واژه کمی در برابر دلسوزی‌های ایشان است.

طی بسیاری از مراحل و مدارج علمی را مدیون پدرم سید علی اکبر بابائی هستم، دست‌بوس و ممنون ایشانم. از مادر مهربان و از همسر صبورم نیز که یاور من در طی مراحل زندگی بوده‌اند قدرشناسی می‌کنم.

از همه دوستان و خوبانی که مرا در به ثمر رسیدن این پژوهش یاری رساندند از جمله دوستان گرامی آقایان آغوی و فتحی زاده که به نحوی یاری گرم بودند، تشکر خالصانه دارم.

چکیده

روابط همسری، یکی از عمیق‌ترین و اثرگذارترین عوامل در خانواده است. یکی از مهم‌ترین عوامل مورد توجه در تعالیم اسلامی که امروزه کمتر رعایت می‌شود، سازه‌ی حیای همسری است. از این‌رو هدف این پژوهش، «تدوین بسته آموزشی حیای همسری بر اساس منابع اسلامی» است. پژوهش حاضر از نوع پژوهش بنیادی بوده و در آن از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. در این پژوهش بعد از تشکیل خانواده حدیث، تعریفی برای ماهیت «حیای همسری» ارائه شد. مبتنی بر این تعریف، مولفه‌های: درک حضور ناظر، محترم شمردن ناظر، محترم شمردن خود، شناخت فعل قبیح، استخراج و روایی آنها توسط کارشناسان مورد ارزیابی قرار گرفت، و بر اساس مولفه‌های تایید شده، تکنیک‌هایی را استخراج و روایی آنها توسط کارشناسان مورد ارزیابی قرار گرفت، و سرانجام جلسات آموزشی مبتنی بر تکنیک‌های تایید شده، تنظیم گردید،

کلیدواژه‌ها: حیای همسری، بسته‌ی آموزشی، هیجان شرم و خجالت (حیای منفی)، خانواده، روابط

همسران

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
۱-۱- بیان مسأله	۲
۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش	۷
۲-۱- اهداف پژوهش	۷
۳-۱- پرسش‌های پژوهش	۸
۴-۱- تعاریف نظری و عملیاتی	۸
۴-۱-۱- حیا در لغت	۸
۴-۱-۲- حیا در فارسی	۸
۴-۱-۳- حیا در عربی	۸
۴-۱-۴- تعریف اصطلاحی	۱۱
۴-۱-۵- بررسی و مقایسه دو دیدگاه	۱۳
۴-۱-۶- مفهوم شناسی دینی	۱۴
۴-۱-۷- استخراج تعریف	۱۸
۴-۱-۸- تحلیل مفهوم	۲۱
۵-۱- حیا در انگلیسی	۲۳
۶-۱- تعریف متغیر «حیای همسری» با توجه به مولفه‌ها و مفهوم حیا در لغت و اصطلاح	۲۴
۷-۱- تعریف بسته آموزشی	۲۴
۸-۱- بسته آموزشی حیای همسری	۲۴
۹-۱- منابع اسلامی	۲۴
۱۰-۱- مولفه	۲۵
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش	۲۵
۱-۲- مبانی نظری حیا در روان‌شناسی	۲۶
۱-۲-۱- مفهوم شناسی (مفاهیم مطابق)	۲۶
۲-۱-۲- تعهد جنسی	۲۶
۴-۱-۲- خودمهارگری	۲۷
۳-۱-۲- حیا در روان‌شناسی	۲۸
۱-۴-۱-۲- شرم در روان‌شناسی	۲۸

۳۱	 ۱-۲-۴-۶-گناه(احساس گناه).....
۳۱	 ۱-۲-۴-۷-خجالت.....
۳۲	 ۱-۲-۵-بسته‌های آموزشی درباره حیا.....
۳۵	 ۱-۲-۶-نظریات.....
۳۶	 ۱-۲-۶-تفاوت احساس شرم با گناه و خجالت.....
۳۸	 ۱-۲-۶-۲-احساس شرم و گناه در دیدگاه روانتحلیل‌گری.....
۴۰	 ۱-۲-۶-۳-احساس شرم و گناه در دیدگاه کارکردگرایی.....
۴۰	 ۱-۲-۶-۴-احساس شرم و گناه در دیدگاه شناختی.....
۴۱	 ۱-۲-۶-۵-احساس شرم و گناه در دیدگاه اریکسون.....
۴۲	 ۲-۲-مبانی نظری حیای همسری در اسلام.....
۴۲	 ۲-۲-۱-مفهوم شناسی (لغت شناسی، اصطلاح شناسی).....
۴۲	 ۲-۲-۲-تفاوت حیا با کم‌رویی.....
۴۲	 ۲-۲-۳-تفاوت حیا با تقوا.....
۴۳	 ۲-۲-۴-تفاوت حیای همسری و عفت همسری.....
۴۴	 ۲-۲-۵-عوامل حیای همسری.....
۴۴	 ۲-۲-۶-موانع حیای همسری.....
۴۵	 ۲-۲-۷-آثار و کارکردهای حیا همسری و بی‌حیایی همسری.....
۴۶	 ۲-۲-۸-حیای همسری در خانواده.....
۵۰	 ۲-۲-۹-مظاهر حیا و عفت جنسی.....
۵۱	 ۲-۲-۱۰-آثار حیای همسری در سازگاری همسران.....
۵۲	 ۲-۲-۱۱-ایجاد و تثبیت حیا در همسر.....
۵۲	 ۲-۲-۱۲-افسام حیا.....
۵۶	 ۲-۲-۱۳-جایگاه حیا همسری از نظر قرآن.....
۵۶	 ۲-۲-۱۳-۱.انواع حیا در قرآن.....
۵۹	 ۲-۲-۱۳-۲-بی‌حیایی همسری از نظر قرآن.....
۵۹	 ۲-۲-۱۳-۳-اهمیت حیای همسران در قرآن.....
۶۳	 ۲-۲-۱۴-جایگاه حیای همسری در خانواده از نظر روایات.....
۶۳	 ۲-۲-۱۴-۱-در روابط همسران با یکدیگر.....
۶۵	 ۲-۲-۱۴-۲-در ارتباط خانواده با بیرون از آن.....
۶۵	 ۲-۳-پیشینه تحقیق(بر اساس تاریخ نشر آثار).....

فصل سوم: روش پژوهش و اجرای آن.....	۶۹
۳-۱- درآمد.....	۷۱
۳-۲- گستره اول.....	۷۱
۳-۲-۱- روش پژوهش.....	۷۱
۳-۲-۲- روش گردآوری داده‌ها.....	۷۲
۳-۲-۳- جامعه آماری.....	۷۲
۳-۲-۴- حجم نمونه.....	۷۲
۳-۲-۵- ابزار پژوهش.....	۷۲
۳-۲-۶- ارزیابی روایی محتوایی مولفه‌ها.....	۷۲
۳-۳- گستره دوم.....	۷۵
۳-۳-۱- روش پژوهش.....	۷۵
۳-۳-۲- روش گردآوری داده‌ها.....	۷۶
۳-۳-۳- جامعه آماری.....	۷۶
۳-۳-۴- حجم نمونه.....	۷۶
۳-۳-۵- ابزار پژوهش.....	۷۶
۳-۳-۶- شاخص روایی محتوایی برنامه‌ها و تکنیک‌ها.....	۷۶
۳-۷- خلاصه جلسات آموزشی.....	۷۹
جلسه اول.....	۷۹
جلسه دوم.....	۷۹
جلسه سوم.....	۷۹
جلسه چهارم.....	۸۰
جلسه پنجم.....	۸۰
جلسه ششم.....	۸۰
جلسه هفتم.....	۸۰
جلسه هشتم.....	۸۰
۳-۴- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها.....	۸۱
فصل چهارم: یافته‌های پژوهش.....	۸۲
۴-۱- فصل چهارم: یافته‌های پژوهش.....	۸۳

۴-۲- تجزیه و تحلیل داده‌ها در ارتباط با سوال اصلی پژوهش.....	۸۳
۴-۲-۱- درک حضور ناظر.....	۸۴
۴-۲-۱-۴- نظارتی همه جانبه و مستمر (ملائکه، حجج الهی و خداوند).....	۸۸
۴-۲-۲- محترم شمردن ناظر.....	۹۲
۴-۲-۳- کرامت نفس.....	۹۳
۴-۲-۴- شناخت فعل قبیح (شناخت فعل نابه هنجار).....	۹۸
۴-۲-۵- رجا و خوف (ترس) مثبت و سازنده.....	۱۰۹
۴-۲-۶- بازدارندگی.....	۱۱۳
۴-۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها در ارتباط با سوال فرعی اول پژوهش.....	۱۱۴
۴-۴- تجزیه و تحلیل داده‌ها در ارتباط با سوال فرعی دوم پژوهش.....	۱۱۸
۴-۵- محتوای جلسات ایجاد، تحکیم و ارتقاء حیای همسری.....	۱۲۰
عنوان جلسه: جلسه توجیهی و معارفه.....	۱۲۰
جلسه اول.....	۱۲۱
جلسه دوم.....	۱۲۲
جلسه سوم.....	۱۲۲
جلسه چهارم.....	۱۲۴
جلسه پنجم.....	۱۲۵
جلسه ششم.....	۱۲۸
۵-۱- فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری.....	۱۳۲
۵-۲- تفسیر نتایج مربوط به پرسش اصلی پژوهش.....	۱۳۲
۵-۳- تفسیر نتایج مربوط به پرسش فرعی اول پژوهش.....	۱۳۳
۵-۴- تفسیر نتایج مربوط به پرسش فرعی دوم پژوهش.....	۱۳۴
۵-۵- محدودیت‌های پژوهش (Limitation OF Research).....	۱۳۶
۵-۶- پیشنهاد های پژوهش.....	۱۳۶
۵-۶-۱- پیشنهاد های کاربردی.....	۱۳۷
فهرست منابع.....	۱۳۸
منابع فارسی.....	۱۳۸
الف) کتب.....	۱۳۸
ب) مقاله‌ها.....	۱۴۰

ج

۱۴۱ (ج) پایان نامه

۱۴۱ منابع عربی

۱۴۳ نرم افزار

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱- بیان مسأله

در بین عوامل موثر در تربیت و سرنوشت هر انسانی، خانواده بیشترین نقش را دارد (آغوی، ۱۳۹۳، ص ۲۲). یکی از علل آن این است که تاثیرگذاری آنها بر یکدیگر بیش از افراد دیگر است. این امر در بین زوجین بیش همه قابل دیده می شود، چرا که تعامل های زناشویی که بین آنها برقرار است در روابط میان فردی دیگر برقرار نیست (عباسی، ۱۳۹۶، ص ۱۵) روابط جنسی و کشش و لذت حاصل از آن، جایگاه خاصی بین انسان ها دارد. امام صادق علیه السلام: هیچ لذتی برای مردم در دنیا و آخرت بیشتر از لذاتی که از زن ها می برند نیست. سپس حضرت با قرائت آیه ۱۵ سوره آل عمران فرمودند: همانا اهل بهشت «نیز» در بهشت از چیزی مثل آمیزش جنسی لذت نمی - برند حتی از خوراکی و نوشیدنی (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۵). از این رو چنانچه عالمانه و هنرمندانه مدیریت شود بیشترین لذت و عشق در زندگی زوجین جاری می شود ولی چنانچه نتوانند مدیریت کنند بیشترین تنفر و آسیب را در ابعاد گوناگون روانی و جسمی، معنوی و... به دنبال خواهد داشت. (همان) یکی از عواملی که به مدیریت این روابط کمک می کند، مهارت های زندگی است، برخی از مهارت های زندگی عبارتند از: خودآگاهی، کنترل هیجانات، ارتباط موثر و... یکی از مهم ترین مهارت های بین زوجین برای رسیدن به هدف فوق، ارتباط موثر است. زمانی ارتباط موثر خواهد بود که عناصر کلامی و غیر کلامی و ... هوشمندانه بکار گرفته شود (لاکانی و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۴۵). از طرف دیگر حیا طبق روایات سبب پرهیز و یا کاهش رفتارهای نابهنجار بین فردی می - شود (پسندیده، ۱۳۸۳، ص ۷۹) از این رو بکارگیری حیا مستقیماً در کمال و سلامت روانی، جنسی و... زوجین تاثیر می گذارد. (همان) با توجه به اینکه بکار بردن حیا یک مهارت است بنابراین برای اینکه زوجین آن را بکار بگیرند تا هدف بالا تحقق یابد، باید آن را بطور جدی و روشمند بیاموزند (لاکانی و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۸۵). حیا در منابع فارسی و دینی و... معانی مختلفی دارد.

حیا در منابع فارسی آزرَم، شرم(دهخدا، ۱۳۶، ۱۳۸۵)، در لغت عرب به مفهوم شرمساری و خجالت است که در مقابل آن «وقاحت» و بی‌شرمی قرار دارد(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲). طریحی در مجمع البحرین(۱۴۰۸) حیا را به دگرگونی حال و انکساری که به جهت ترس از آنچه عیب شمرده و نکوهش می‌شود، حاصل می‌گردد، معنا کرده است.

معادل انگلیسی حیا واژه(modesty) است که به معنای نزاکت در پوشش، گفتار و رفتار (وبستر^۱، ۱۹۹۱)؛ اینکه فرد نخواهد درباره توانایی‌ها و دستاوردهایش حرف بزند، رفتار و صحبت مؤدبانه داشتن، البته این معنا بیشتر ناظر به حیای مثبت در اصطلاح ما است و برای خجالت و شرم که گاهی نوعی از حیای منفی است و گاهی هم همین معنای مثبت را دارد، از واژه (shame) استفاده می‌کنند(لانگمن^۲ و دیگران، ۱۹۹۷، ص ۲۳۴).

در/اخلاق، حیا عبارت است از حصر(محصور شدن) نفس و انفعال آن در ارتکاب حرام‌های شرعی و عقلی و عرفی، به جهت ترس از سرزنش و نکوهش مردم(نراقی، ۱۳۸۳، ص ۵۴).

در روان‌شناسی شرم و حیا^۳ یک نوع احساس خجالت طبیعی و سالمی است که افراد در زمان تعریف، مورد توجه قرار گرفتن، یا وجود ضعف و قصورهای نه چندان مهم دچار آن می‌شوند. این حالت حرمت و عزت و منزلت فرد را خدشه‌دار نکرده و عاملی برای رعایت شئون اخلاقی فردی و اجتماعی(مانند رعایت پوشش مناسب) و تلاش برای بهتر شدن است. از کلمه خجالت در هر دو جنبه مثبت و منفی استفاده می‌شود. گاهی برای توصیف خجالت منفی از شرم مسموم^۴ استفاده می‌کنند(آغوی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۰).

اصطلاحات مرتبط با حیا در روان‌شناسی

۱- تعهد زناشویی یا تعهد جنسی^۵ معنای عامی دارد اما معنای خاص آن که مرتبط با این نوشتار است، عبارت است از: علاقه و قصدی که شخص به آن اندازه و بر اساس آن، تمایل دارد که در رابطه زناشویی باقی بماند و عهده‌ای را که بسته، حفظ کند. جانسون^۶ الگوی جامعی را ارائه کرده که

1. Webster. M

2. Longman. H

3. embarrassment

4. toxic shame

5. commitment

6. Johnson, M.P

در آن براي تعهد زناشويي ابعاد چندگانه‌اي به صورت سه نوع مستقل: تعهد شخصي^۱، تعهد اخلاقي^۲ و تعهد ساختاري^۳ مطرح نموده است. با توجه به معنای تعهد زناشويي و معانی هر يك از ابعاد آن، حيا با اين اصطلاح مترادف نيست اما با بعد تعهد اخلاقي آن نه تنها قرابت معنایی دارد بلکه کارکرد مشابه که همان وفاداري کردن به همسر است را نيز دارد (آذربايجاني، ۱۳۸۹، ص ۵۰).

۲- «عفت» در لغت به معنای حفظ نفس از تمايلات و شهوت نفسانی آمده است (مصطفوي، ۱۳۶۸، ج ۸، ص ۱۸۰). حيا مترادف با «عفت» نيست؛ چرا که اولاً همان طور که در روايت آمده، عفت، ثمره نيروهاي مهار کننده و نظم دهنده‌اي است که يکي از آن‌ها حياست. ثانياً عفت، محدود به قلمرو شهوت در معنای عام آن است، حال آنکه حيا در همه زمينه‌ها کاربرد دارد (پسندیده، ۱۳۸۶، ص ۹). عفت بطور عمده در دو قلمرو مطرح شده است: عفت شکم، عفت جنسي (پسندیده، ۱۳۸۸، ص ۱۷۲)؛ پس عفتی که به معنای خويشتنداري جنسي^۴ است مترادف خودکنترلي جنسي^۵ در روان شناسی است، همانطور که گلزاري (۱۳۷۹) و حسيني‌زاده (۱۳۹۴) تبیین نموده‌اند.

۳- خويشتنداري جنسي^۶ به راهکارهاي کنترل و تنظيم رفتار جنسي، قبل يا بعد ازدواج، از آسیب‌هاي مربوطه گفته می‌شود (عباسي، ۱۳۹۶، ص ۱۱۹) بنابراین اين اصطلاح نوعی خودکنترلي در محدوده رفتارهاي جنسي است، ولی حيا نه تنها اين معنا را در بردارد بلکه در زمينه‌هاي ديگر نيز کاربرد دارد (عباسي، ۱۳۹۶، ص ۱۶۴).

۴- يکي از عناصر تحقق حيا، خودمهارگري است (بهزادي، ۱۳۹۲، ص ۲۴۶) اين خودمهارگري بخاطر ترس مثبت از دست دادن ناظر محترم و کرامت خويش است. اما خودمهارگري^۷ که در روان شناسی مصطلح شده و از رفتار نابهنجار شرعی، بزهکاري اجتماعي و... جلوگیری می‌کند (رفیعی هنر، ۱۳۹۲، ص ۵۷). خود مهارگري حيا معنای عام‌تری در منابع اسلامي دارد چرا که می‌تواند ناشی از ترس، پاداش و احترام باشد، هم سبب ترک فعل و هم سبب انجام فعل است. پس اين دو همیشه

¹ Personal commitment

² Moral commitment

³ Structural commitment

⁴ obestience

⁵ sexual self control

⁶obestience

⁷ Self control

رابطه دوسویه با یکدیگر ندارند به عبارتی اگر فردی حیا نداشته باشد و در اجتماع خودکترلی نشان دهد، این همیشه خود کترلی (تقوا) در حیا نیست بلکه بازداری نفس بخاطر فشار منفی خارجی نیز می تواند باشد بخلاف حیا که خود مهارگری در آن همیشه ارادی است (پسندیده، ۱۳۸۸).

حیا در قلمرو خانواده، بخش های مختلفی دارد که عبارت اند از: حیا از خواستگاری تا آغاز زندگی مشترک، حیا در روابط فرزندان با والدین و بالعکس، و حیا در روابط خانواده با دیگران و غیر آن. اما آن حیای که در این پژوهش مدنظر است، حیا در روابط زناشویی همسران می باشد. این حیا در بین همسران سه نوع است؛ پس از آغاز زندگی مشترک، روابط همسران یا بر اساس ترس شکل می گیرد و یا بر اساس پاداش. هر چند اگر گاهی احساس ترس وجود نداشته باشد، امور زندگی به خوبی پیش نمی رود و اگر گاهی پاداش وجود نداشته باشد، نظام روابط بر هم می خورد و زندگی، سامان خود را از دست می دهد اما بهترین نوع رابطه، رابطه مبتنی بر حرمت، احترام و تکریم است، نه ترس یا طمع. حرمت و تکریم، رابطه مبتنی بر «حیا» را مهندسی می کند. در این شکل از رابطه، هر یک از طرفین، حرمت دیگری را حفظ می کند و طرفین، برخوردی کریمانه با یکدیگر دارند. قرآن کریم، زن و شوهر را لباس یکدیگر معرفی کرده است: هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهِنَّ (بقره، ۱۸۷)؛ آنان لباس شما هستند و شما لباس آنها هستید. این بیان، هماهنگی کاملی با الگوی حیا دارد و بلکه می توان گفت: الگوی حیا را با بیانی لطیف معرفی نموده است (قزائنی، ۱۳۸۳، ص ۹۳). در الگوی مبتنی بر حیا، به جای ترساندن یا تحریک کردن طمع، توجه دادن به زشتی عمل و روشن کردن نادرستی کار، موجب برانگیختن شرم و ترک رفتار ناشایست می گردد. حتی در این الگوی ارتباطی، آگاهی از ناخشنودی همسر از فلان کار، ممکن است موجب ترک آن شود و آگاهی از خشنودی همسر از یک کار، ممکن است موجب انجام دادن آن شود. چنین حیای در منابع اسلامی دارای مولفه های شناختی، هیجانی و رفتاری است به همین دلیل به مولفه های حیای مطلق که در منابع اسلامی توسط برخی از کارشناسان استخراج شده است، اشاره می شود. به نظر می رسد این مولفه ها می تواند مقدمه استخراج مولفه های حیای همسران باشد.

برخی از مولفه های شناختی حیا در منابع اسلامی برای برانگیختگی حیا نیازمند شناخت چهار امر ضروری است؛ ۱- علم به حضور ناظر ۲- علم به حرمت ناظر ۳- علم به کرامت نفس یا عزت نفس خود ۴- شناخت فعل قبیح ۵- بازدارندگی ۶- امید ۷- ترس مثبت و سازنده برای نمونه برای مورد اخیر

می‌توان به این روایت اشاره کرد. یکی از دختران رسول خدا صلی الله علیه و آله که از همسر خود، آزار دیده بود، کسی را نزد پدرشان فرستاد و از شوهر خود، شکایت کرد حضرت به وی پیغام داد که: حیاءات را حفظ کن بسیار قبیح است از کسی که دارای حسب و دین است هر روز از شوهرش (نزد دیگران) شکایت کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۵۲). چون این حیا مستلزم علم به قبیح بودن «شکایت کردن» است، مولفه شناختی می‌شود زیرا پیامبر به دخترشان می‌آموزد که این کار قبیح است پس باید از آن حیا نمود.

برخی از مولفه‌های هیجانی حیا در منابع اسلامی، هیجانی که حیا برانگیخته می‌کند عبارتند از: ترس-از زشتی عمل، یا سرزنش ناظر و یا از ست دادن جایگاه خود- است از باب نمونه می‌توان به این روایت اشاره کرد. امام علی علیه‌السلام: بدترین مردم، کسی است که باکی ندارد مردم، او را در حال انجام دادن کار زشت ببینند» (غررالحکم و دررالکلم، ح ۵۷۰۲). یعنی اگر حیا داشت این ترس در او ایجاد می‌شود و مانع رفتار نابهنجار یا قبیح می‌شود (فقیهی، ۱۳۸۷، ص ۸۷).

کارکردها الگوی حیا در خانواده و بین همسران عبارتند از: شرم در اختلاف، شرم در گفتار و رفتار، شرم اشتباه، شرم در درخواست، شرم در روابط با دیگران و... (پسندیده، ۱۳۸۳، ص ۶۷).

تاکنون بسته‌های زیادی از سوی پژوهشگران تدوین شده است از جمله جدیری (۱۳۸۸) بسته ساخت و اعتباریابی مقیاس رضامندی زناشویی اسلامی، فتحی زاده (۱۳۹۵) بسته آموزشی مهارت‌های ارتباطی مبتنی بر آموزه های اسلامی و کارآمدی آن بر رضایت زناشویی، بقائی (۱۳۹۷) بسته آموزشی بخشش در خانواده بر اساس منابع اسلامی، یوسفی (در حال تدوین) بسته آموزشی خودمهارگری اسلامی و امکان سنجی آن بر کاهش پرخاشگری نوجوانان، بنیانی (در حال تدوین) بسته سلامت جنسی همسران بر اساس منابع اسلامی را تدوین نموده‌اند. و گلزاری (۱۳۷۹)، عباسی (۱۳۹۶) و پسندیده مولفه‌هایی برای حیا برشمرده‌اند اما درباره مولفه‌های حیا همسری و آموزش حیا به همسران بسته‌ای یافت نشده است از این رو در این پژوهش، محقق در نظر دارد، بررسی نماید: مولفه‌های حیا همسری بر اساس منابع اسلامی چیست؟ ماهیت حیا همسری بر اساس منابع اسلامی چیست؟ و به منظور آموزش آن چه روش‌ها و تکنیک‌های وجود دارد؟ آیا بسته آموزشی حیا همسری براساس منابع اسلامی از روایی لازم برخوردار است؟

۱-۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

یکی از اساسی‌ترین راه‌های استقرار و استمرار ارزش‌های اخلاقی و دینی در جامعه، تقویت و تحکیم نهاد خانواده است (ری‌شهری و پسندیده، ۱۳۸۹). بر اساس آیه (۲۱) روم «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ...». آرامش روانی فرد نیز در پرتو زندگی خانوادگی محقق می‌گردد. حیا یکی از مهارت‌های زندگی است که کارکرد فراوانی در آرامش و تحکیم روابط همسران دارد. اگر چه در روایات از آن با عنوان یک اخلاق نام می‌برند. همانطور که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حیا را زینت آدمی شمرده و فرموده‌اند: «بی‌شرمی با هیچ چیز همراه نشد مگر این که آن را زشت گردانید. و حیا با هیچ چیز همراه نگشت، مگر اینکه آن را آراست» (مفید، ۱۴۱۳ ق). ولکن روشن است که همین حیا هنگامی که در نهاد خانواده و در رفتار هر یک از اعضای آن نهادینه و آموزش داده شود آرامش روانی و سلامت جسمی و روانی آنها می‌گردد و در برابر نبود آن در هر یک از اعضا بویژه همسران، ناسازگاری و فقدان سلامت روان را به همراه خواهد داشت (احمدی، خدابخش و دیگران، ۱۳۸۵).

امام صادق علیه السلام جایگاه حیا را سرآمد همه مکارم اخلاقی دانسته می‌فرمایند: مکارم اخلاق عبارتند از: راستگویی... و در رأس همه حیا قرار دارد (ابن بابویه، ۱۳۶۲: ۱۱/۴۳۱). بنابر این اگر قرار باشد از مکارم اخلاقی برای ارتقای رابطه همسری بهره گیریم حیا بهترین آنها است.

امام علی علیه السلام نیز درباره نقش حیا فرمودند: «حیا وسیله رسیدن به هر زیبایی و نیکی است» (حرانی، ۱۴۰۴ ق). خانواده زیبا یکی از مؤلفه‌های حیا خواهد بود.

امام رضا علیه السلام فرمودند: از مثل‌های پیامبران علیهم السلام جز این سخن مردم باقی نمانده است که: اگر حیا نکردی پس هر کار خواستی انجام بده! (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ج ۲، ص ۵۶، ح ۲۰۷) بنابر مطالب فوق، اگر در حریم همسران حیا و شرم نباشد انجام هر کاری از هر یک از همسران جایز خواهد بود و ناگفته روشن است جواز انجام هر کاری در خانواده به معنای تباهی آن، بروز بسیاری از اختلال‌های جنسی، روانی، جسمی، و در نتیجه بر هم خوردن آرامش در روابط همسران و محیط خانواده است.

۱-۲- اهداف پژوهش

اهداف اصلی

- طراحی بسته آموزشی حیا‌ی همسران بر اساس منابع اسلامی

اهداف فرعی

- A. کشف و تبیین مولفه‌های حیا‌ی همسری براساس منابع اسلامی
- E. بررسی ماهیت حیا‌ی همسری براساس منابع اسلامی
- C. ارزیابی روایی بسته آموزشی حیا‌ی همسری براساس منابع اسلامی

۱-۳- پرسش‌های پژوهش

پرسش اصلی:

بسته آموزشی حیا‌ی همسری براساس منابع اسلامی، دارای چه مولفه‌های است؟

پرسش‌های فرعی:

- ۱. ماهیت حیا‌ی همسری براساس منابع اسلامی چیست؟
- ۲. آیا بسته آموزشی حیا‌ی همسری براساس منابع اسلامی از روایی لازم برخوردار است؟

۱-۴- تعاریف نظری و عملیاتی

۱-۴-۱- حیا در لغت

۱-۴-۱-۲- حیا در فارسی

آزرم، شرم، حرمت، نگاهداشت و پاس خاطر(دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۳)، حشمت، بزرگی (همان، ص ۱۰۴۹). گرفتگی نفس است از چیزی و ترک آن چیز از ترس سرزنش (عمید، ۱۳۶۱، ص ۲۴۰). پرهیز و خودداری از امری از بیم ملامت(همان، ص ۴۳۲).

۱-۴-۲- حیا در عربی

پسندیده در این زمینه می‌نویسد:

برخی لغت‌شناسان گفته‌اند: معنی آن معلوم است و از تعریف آن خودداری کرده‌اند(ابن درید، ۱۰۵۳/۱۹۸۷:۲)؛ اما دیگران تعریف کرده‌اند. براساس تعاریف این گروه، جدول زیر تنظیم شده است(پسندیده، ۱۳۹۶).

جدول شماره (۱-۱) (ویژگی‌شناسی تعریف‌های لغوی)

لغت شناس	تعریف لغوی	ویژگی‌ها
ابن فارس (۲: ۱۴۰۴/۱۲۲)	الحام و الیام و الحرف المعتل أصلان: أحدهما خلاف الموت، و الآخر الاستحيا الذي [هو] ضد الوقاحة. وقاحه دلالت بر سختی یک چیز میکند. به حیوانی که سم آن سخت است، وقاح میگویند و آدم کم حیا را نیز به آن تشبیه میکند (ابن فارس (۲: ۱۴۰۴/۱۳۲)؛ خلیل، ۱۴۰۹: ۲۵۶/۳، جوهری، ۱۳۷۶: ۱۶۷/۴، ابن منظور (۲: ۱۴۰۵/۴۳۷))	ویژگی روانی: رقیق الوجه بودن
فیومی (۱۴۱۴ق، ج ۱ ص ۱۶۰)	و (استحيا) منه و هو الانقباض و الانزواء ... قال أبوزید (الحیا) (اسم للدبر من كل أنثى من الظلف و الخف و غیر ذلك و قال الفارابی فی باب (فعال) (الحیا) فرج الجاریه و الناقه.	ویژگی روانی: انقباض و انزوا
طریحی (۱۴۱۴ق، ج ۱ ص ۱۱۳-۱۱۸)	الحیا تغیر و انکسار یعتری الإنسان من تخوف ما یعاب به و یذم الاستحیا، و هو الانقباض و الانزواء عن القبیح مخافه الذم الحیا من شعب الإیمان". و ذلك لان المستحیی ینقطع بحیائه عن المعاصی، و إنما جعله بعضه و من شعبه لان الإیمان ینقسم إلى الائتمار بما أمر الله به و الانتهاء عما نهی الله عنه، فإذا حصل الانتهاء بالحیا کان بعض الإیمان	ویژگی روانی: تغیر و انکسار- انقباض و انزوا دلیل: ترس از سرزنش موضوع: فعل قبیح اثر: انقطاع از معصیت

ابن اثیر (ج ۱ ص ۴۷۲ و ۳۹۱) و زبیدی ۱۴۱۴ق ج ۱۹ ص ۲۶۰	الحیا ممدود: الفرج من ذوات الخف و الظلف... حیا عامل بازدارندگی و بُریدن از معصیت (انقطاع) همچنین ضمن برابر دانستن حشمت و حیا، «احتشام» را به «انقباض» تفسیر و نیز حشمت را به «وقایه» و «خودنگهداری» معنا کرده‌اند.	حالت روانی: ۱ انقباض اثر: بازدارى و خود نگهدارى
ابن منظور (۱۴۰۵ق، ج ۱۴، ص ۳۹۱ و ج ۱۲، ص ۱۵ و ج ۱۴، ص ۲۱۷)	حیا و حشمت را مترادف می‌داند و حشمت را به حیا و «انقباض» معنا می‌کند. در تبیین حشمت، به یکی از مصداق‌های آن اشاره می‌کند و می‌گوید: «حشمت»، یعنی انقباض از برادرت هنگام غذا خوردن و حاجت خواستن. «همچنین تحشم را به بازدارى (توقى) معنا کرده است. وی همچنین یکی از کاربردهای حیا را رحم ناقه بیان می‌کند و علت آن را پنهان بودن آن از آدمی و زشت بودن تصریح به آن می‌داند. همچنین وی در تفسیر حدیث «الحیا من الإیمان»، حیا را عامل بازدارندگی و بُریدن از معصیت (انقطاع)، معرفی می‌کنند	کاربرد: در اموری که معمولا پنهان داشته می- شود (عورت حیوان)

جمع بندی: در تعریف اهل لغت، چند نکته مهم وجود دارد: رقت وجه، انقباض، فعل قبیح، بازدارى و عورت. هرکدام از این نکته‌ها به بعد خاصی مربوط هستند. «رقت وجه» حالت مواجهه با ناظر است. «انقباض (گرفتگی) نفس»، ویژگی روانی حیاست. «فعل قبیح» موضوع آن و «بازدارى» کارکرد آن است. همه اینها در کاربرد اولی آن یعنی «عورت» جاری و تطبیق‌پذیر است. بنابراین،

حیا از دیدگاه لغت‌شناسان، یعنی رقت وجهی که هنگام فعل قبیح در فرد به وجود می‌آید و موجب انقباض روانی و ترک آن کار می‌شود (همان).

۱-۴-۳- تعریف اصطلاحی

پس از فهم تعریف‌های لغوی، نوبت به تعریف‌های اصطلاحی می‌رسد. هرچند هدف ما کشف نظر دین است و با مراجعه به لغت و متون دینی به دست می‌آید، آگاهی از دیدگاه دانشمندان و صاحب‌نظران، پیشینه خوبی در اختیار ما قرار می‌گیرد و ما را از یافته‌های آنان مطلع می‌کند. در این کار نیز همان مراحل چندگانه در لغت‌شناسی تکرار می‌شود.

علمای اسلامی تعاریف مختلفی کرده‌اند که در جدول زیر می‌آید:

جدول شماره (۱-۲) تعاریف علمای اسلامی

صاحب تعریف	متن تعریف	ویژگی تعریف
راغب (۱۴۱۲ق، ص ۲۷۰)	الحیا: انقباض النفس عن القبائح و ترکہ	حالت روانی حیا: انقباض موضوع: قبیح ثمره: ترک
صاحب الفتح (صالح بن عبد الله، ۱۴۱۸ق، ج ۵ ص ۱۷۹۶ به نقل از الفتح، ج ۱، ص ۵۲)	تغیر و انکسار یعتری الانسان من خوف یعاب به	حالت روانی: تغیر و انکسار موضوع: عیب
جرجانی (همان، به نقل از التعریفات ص ۹۴)	هو انقباض النفس من شیء حذرا عن و الوم فیه	ویژگی روانی: انقباض نفس علت: سرزنش دیگران پیامد: ترک
صاحب ریاض الصالحین (همان، به نقل از ریاض الصالحین)	الحیا انقباض النفس عن عادة انبساطها فی فی ظاهر البدن لمواجهه ما تراه نقصا، یتعذر علیها الفرار بالبدن	جنس حیا: خلق موضوع: نقص ثمره: برانگیختگی بر ترک و بازداري
مناوی	الحیا من قبیل الوقار و هو غ	ویژگی روانی حیا: انقباض

ض الطرف و الانقباض عن الكلام حشمة للمستحيا منه	دلیل: احتشام و احترام طرف مقابل
جاحظ (همان، به نقل از تهذيب الاخلاق جاحظ ص ۲۳)	الحيا من قبيل الوقار وهو غ ض الطرف و الانقباض عن الكلام حشمة للمستحيا منه
ابن مسكويه (همان، به نقل از تهذيب الاخلاق فى التربى ص ۱۷)	هو انحصار النفس خوف اتيان القبائح والحذر من الام و السب
نووى از جنيد (همان، به نقل از رياض الصالحين ص ۱۴۶)	حيا توجه به نعمت و توجه به تقصير است كه از اين دو حالتى به نام حيا متولد مى شود.
	مؤلفه‌ها: تركيبى از ادراك نعمت و تقصير

جمع بندى: تعريف اين گروه از حيا، چند محور دارد. يكى اينكه ويژگى و حالت روانى حيا با تعبيرهاى همچون انقباض، تغير، انكسار، انحصار و وقار بيان شده است. در يكى از تعريف‌ها نيز هرچند مؤلفه‌هاى حيا آمده، ويژگى حالت روانى آن نيامده است. ديگرى اينكه موضوع حيا فعل قبيح است. سوم اينكه علت و منشأ اين حالت روانى چند گونه است: تعداد زيادى آن را ترس از سرزنش دانسته‌اند و برخى نيز مواجهه با نقص را علت آن مى دانند و برخى نيز حشمت طرف مقابل را. چهارم اينكه درباره‌ى نتيجه آن برخى ترك كردن و برخى جلوه‌هاى رفتارى مانند سر به زير افكندن را بيان کرده‌اند و برخى چيزى در اين باره نگفته‌اند (جدول شماره ۱-۲)؛ بنابراين، از نظر اين گروه، حيا صفتى است كه هنگام فعل قبيح، به دليل ترس از سرزنش مردم يا مواجهه با نقصان يا حشمت طرف مقابل، حالتى از گرفتگى، حصر و شكستگى روانى را براى انسان به وجود مى آورد (هدايتى، ۱۳۸۱، ص ۱۳۲).

۴-۴-۱- بررسی و مقایسه دو دیدگاه

اکنون این دو مرحله را بررسی می‌کنیم تا به جمع بندی کلی‌تر برسیم. در هرکدام از بررسی های لغت‌شناسانه و اصطلاح‌شناسانه، مجزا جمع‌بندی کردیم؛ اما کفایت نمی‌کند؛ زیرا ۱- تعریف این دو گروه معمولاً تفاوت‌ها و البته شباهت‌هایی دارد که نمی‌توان به سادگی از آن گذشت. ۲- هدف نهایی به دست آوردن معنای آن موضوع در فرهنگ دین است، نه اصطلاح؛ از این رو باید به جمع بندی کلی‌تر از دیدگاه این دو برسیم. این کار زمینه را برای جمع‌بندی‌های بعدی فراهم می‌کند. این دو تعریف، نکات مشترک زیاد و در برخی موارد نیز هر کدام نکات خاص خود را دارند. در ویژگی روانی موضوع، ثمره و کارکرد آن تقریباً مشترک‌اند. درباره علت و منشأ آن فقط در تعریف اصطلاحی بحث شده است. در تعریف اهل لغت، رقت وجه و عورت آمده است و دانشمندان به آن نپرداخته‌اند، هرچند تضادی نیز با آن ندارد. ممکن است حالت‌هایی مانند سر به زیر افکندن را بتوان ناشی از همین رقت قلب دانست (همان).

جدول شماره (۳-۱) (مقایسه تعریف لغوی و اصطلاحی)

ویژگی	دیدگاه لغت‌شناسان	دیدگاه اندیشمندان
ویژگی روانی حیا	رقت وجه انقباض نفس انزوا تغیر انکسار	انقباض نفس انزوا تغیر انکسار حصر نفس وقار ادراک نعمت احساس تقصیر
موضوع حیا	فعل قبیح	فعل قبیح و عیب

ثمره حیا	خودنگهداری و بازداری	بازداری ترک کردن
علت حیا	ترس از سرزنش مردم _____	ترس از سرزنش مردم ترس از دشنام _____
جلوه رفتاری	_____	سر به زیر افکندن

۱-۴-۵- مفهوم‌شناسی دینی

شناخت دیدگاه لغت‌شناسان و علمای اخلاق، ما را به مفهوم حیا نزدیک می‌کند؛ اما نمی‌تواند واقعیت آن را به دقت تبیین کند؛ پس مناسب‌ترین راه، مطالعه دقیق ادبیات دینی است، هرچند در تبیین و توضیح آن می‌توان از نظر لغت‌شناسان و دانشمندان اخلاق نیز بهره برد. سؤال اساسی این است: اگر حیا بازدارنده و مهارکننده است، فرق آن با دیگر بازدارنده‌ها و مهارکننده‌ها چیست؟ (انجوی نژاد، ۱۳۸۹، ص ۲۲) بنابراین باید متون دینی را با دید مفهوم‌شناسی بررسی کرد.

متون مؤثر در مفهوم‌شناسی و ویژگی‌های استخراج شده از آنها بدین قرارند:

۱- بخشی از متون به نقش مؤثر حضور ناظری محترم در برانگیختن حیا اشاره دارند (همان: بخش اول، صص ۶۳-۸۴). بخشی از روایات حیا به کسانی مربوط است که در حضور مردم شرم می‌کنند؛ اما در خلوت و جایی که کسی حضور ندارد، حیا نمی‌کنند. برخی دیگر از روایات، افرادی را نکوهش می‌کنند که در حضور مردم حیا نمی‌کنند و روایات دیگر، مردم را متوجه حضور و نظارت فرشتگان می‌کنند و آنان را به حیا فرا می‌خواند (متقی هندی، ۱۴۰۹: ح ۵۷۵۱). بخش دیگری از روایات به آگاهی معصومان علیهم السلام از کردار مردم اشاره کرده و خواسته‌اند در پیشگاه آنان شرم داشته باشند. بخش دیگری از روایات به نظارت خداوند اشاره می‌کنند، جهان را محضر خدا می‌دانند و مردم را به حیا کردن از خداوند فرا می‌خواند (مجلسی، ۱۳۸۸: ۷۸/۲۰۰).

۲- بخش دیگری از متون به عنصر «نظارت» اشاره کرده‌اند و چنین برمی‌آید که این عنصر نقش اساسی در حیا دارد. امام زین العابدین علیه السلام: و لاستحیينا منك و انت ترانا» (مجلسی،

۱۳۸۸: ۱۲۵/۹۴). امام علی علیه السلام وقتی می‌خواهد از فرار کردن لشکریانش جلوگیری کند، آنان را به شرم از فرار کردن، فرا می‌خواند و برای برانگیختن شرم در وجودشان، آنان را متوجه این نکته می‌کند که در برابر چشمان الهی هستند (نوری، ۸۴/۱۴۰۸: ۱۱). وقتی از امام صادق علیه السلام می‌پرسند: مبنای اش در زندگی چیست؟ به چهار مطلب اشاره می‌فرمایند: یکی از آنها این است: «دانستم که خداوند منان از من آگاه است به همین دلیل (از اینکه گناهی در برابر او انجام دهم) حیا نمودم (مجلسی ۲۲۸/۱۳۸۸: ۷۸). همچنین امام سجاد علیه السلام می‌فرمایند: از خداوند عزوجل بترس بخاطر قدرتش بر تو و از او حیا کن بخاطر نزدک بودنش به تو (مجلسی، ۱۳۸۸: ۳۳۶/۷۱). امام صادق علیه السلام نیز با اشاره به نظارت فرشتگان بر اعمال آدمی می‌فرمایند: هر کسی در خلوت فرصت گناه برایش پیش آید، اما از خدا حیا نماید و مرتکب نشود خداوند تمام گناهانش را می‌آمرزد اگر چه به اندازه گناهان جن و انس باشد (شیخ صدوق، ۱۴۰۴: ۴/۱۱۱).

۳- برخی متون به ویژگی ناظر پرداخته و گفته‌اند حرمت، جلال و عظمت ناظر موجب برانگیختن حیا می‌شود. حضرت علی علیه السلام برای خواستگاری حضرت زهرا سه بار نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت و هر بار به دلیل مقام با عظمت حضرت، از طرح خواسته خود شرم کرد و نتوانست سخنی بگوید. در مرتبه سوم، رسول خدا به کمک ایشان آمد و فرمود: گویا کاری داری؟ آنچه را می‌خواهی، بگو. این کار، راه را برای حضرت علی هموارتر کرد و ایشان توانست خواسته خود را مطرح کند. وقتی حضرت با استقبال رسول خدا روبه‌رو شد، بار دیگر شرم به وی اجازه نداد و از حضور پیامبر مرخص شد (قاضی نعمان، ۱۴۱۲: ۳۳۵/۲).

۴- بخشی از متن به بیان موضوع حیا اشاره کرده‌اند. امام باقر علیه السلام چهار چیز را مایه کمال مسلمانی برمی‌شمارند: یکی از آنها حیا است. درباره حیا فرمودند: و حیا کردن از فعل قبیح نزد خداوند و نزد مردم (شیخ مفید، ۱۴۰۷: ۱۶۷). روایات دیگر در این زمینه فراوان است که برای جلوگیری از اطاله کلام از نقل آنها خودداری می‌شود.

۵- بخش دیگری از متون از حیا به عامل بازدارنده و وادارنده یاد کرده‌اند. امام زین العابدین علیه السلام حیا را مایه بازداری از شهوات می‌داند و از خداوند می‌خواهد به او حیا دهد تا او را از شهوات بازدارد (مجلسی، ۱۳۸۸: ۱۵۷/۹۴). امام علی علیه السلام نیز در جایی دیگر می‌فرمایند: حیا مانع انجام رفتار قبیح می‌شود (آمدی، ۱۳۶۰: ح ۱۳۹۳).

۶- بخشی دیگر از متون به کرامت نفس فرد با حیا و لثامت انسان بی حیا اشاره دارند. برای نمونه، امام علی علیه السلام می‌فرماید: کسی که هنگام گناه و کار خطای از مردم حیا نماید ولی از خودش حیا نکند برای خودش ارزش و کرامت نفسی قائل نیست (ابن ابی الحدید، 649 ق، ج ۲۰، ص ۲۶۵، ح ۳۸۹) و در روایت دیگری امام باقر علیه السلام می‌فرماید: خداوند عز و جل حیا دارند و کسی که اهل حیا باشد، را دوست دارد، به قرینه روایت قبل، این روایت دلالت بر این دارد که خداوند فرد کرم النفس با حیا را دوست دارد (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۵۰۶، ح ۴۷۷۴). و در روایت دیگری امام العارفین علی علیه السلام می‌فرماید: کسی که کرامت نفس و بزرگواری دارد آن را با گناه و معصیت خوار و زبون نمی‌سازد (آمدی، ۱۳۶۰:، ح ۸۷۳۰).

۷- بخشی از متون به بیان مولفه‌های هیجانی حیا مثل رجاء (امید) و ترس می‌پردازند، پیش از بیان روایات این بخش لازم به توجه دادن این مطلب است که بر اساس متون دینی و روان‌شناسی ترس دو نوع است ۱- ترس مثبت (کلینی، ۱۲۸/۱۴۰۷:۸) ۲- ترس منفی؛ ترسی که ضد ارزش و نوعی رذیله اخلاقی در دین و روانشناسی به شمار می‌رود. و از طرف دیگر بنابر روایات، حیا دو نوع است؛ حیای از روی جهل و حماقت و حیای از روی علم و عقل (اصول کافی، ج ۲، ص ۲، باب الحیاء) ۲، از این رو حیای که یک فضیلت اخلاقی است از نوع دوم است. بنابراین ترس، اگر یکی از مولفه‌های حیای مثبت باشد (الهی، ۱۳۸۷، ص ۸۷) این ترس لاجرم باید مثبت و سازنده به نظر آید (بحار الأنوار: ج ۷۷ ص ۱۸۰ ح ۱۰).^۳ چرا که رفتار حیا گونه سبب رشد و سازندگی است. از جمله احادیثی که به ارتباط بین حیا و ترس اشاره دارند این حدیث از امام صادق علیه السلام است که می‌فرماید: قوت و نیروی حیا از خوف و رجاء و... است (مصباح الشریعه، ترجمه مصطفوی، ۱۳۶۰، ص ۱۴۱).^۴ اما رابطه حیا و رجاء در سه مرحله اثبات می‌شود در مرحله اول باید رابطه خوف و رجاء را اثبات نمود و در مرحله دوم رابطه خوف و حیا و در مرحله سوم اگر دو مرحله قبل اثبات شد،

^۱ امام صادق علیه السلام درباره ترس در این آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» فرمودند: ...و لیس والله خوفهم خوف شک و فیما هم فیہ من الاصابه من الدین و لکنهم خافوا ان یكونوا مقصرین فی محبتنا و طاعتنا.

^۲ پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله: الحیاء حیاتان: حیاء عقل و حیاء حمق؛ فحیاء العقل هو العلم و حیاء الحمق هو الجهل

^۳ پیامبر صلی الله علیه و آله: اَعْلَى النَّاسِ مَنْزِلَةُ عِنْدَ اللَّهِ اخْوَفُهُمْ مِنْهُ

^۴ امام صادق علیه السلام: قُوَّةُ الْحَيَاءِ مِنَ الْحَزَنِ وَالْخَوْفِ وَ ...

رابطه رجاء و حیا اثبات می‌شود، این روایت دلالت بر رابطه خوف و رجاء دارد؛ لقمان به پسرش گفت: «ای پسر! چنان از خدا بترس، که [ترست] حایل بین تو و رجا باشد و چنان به خدا امیدوار باش، که [امیدت] حایل بین تو و ترس باشد» پسر گفت: ای پدرم! من فقط یک قلب دارم که هر گاه ترس در آن باشد، از امید باز می‌دارد و هرگاه امیدواری در آن باشد، از ترس باز می‌دارد. لقمان گفت: «ای پسر! مؤمن، دو قلب در یک قلب دارد، که با یکی امیدوار است و با دیگری می‌ترسد»^۱ این حیث دلالت بر این دارد که وقتی خوف در قلب وجود دارد رجاء نیز وجود دارد. و از آنجایی که در چند سطر بالا رابطه خوف با حیا اثبات شد بنابراین با اثبات رابطه خوف و رجاء، رابطه رجاء و حیا نیز اثبات می‌شود. به دو روش دیگر نیز می‌توان این رابطه را اثبات کرد ۱- اثبات رابطه حیا و ایمان (الکافی: ج ۲ ص ۱۰۶ ح ۵ و ج ۵ ص ۳۱۷ ح ۵۲) ۲- اثبات رابطه حیا و عدم معصیت (بحار الأنوار: ۳۹/۳۸۴/۷۰) ۳.

تا اینجا چند دسته از متون جمع آوری شدند. جمع بندی نشان می‌دهد متون دینی بر مسئله تأکید می‌کنند: حضور و نظارت؛ مهار و کنترل نفس؛ فعل قبیح موضوع حیا؛ کرامت نفس فرد حیاکننده (پسندیده، ۱۳۸۳: ۲۷-۵۹) مجموع شواهد این فرضیه را ثابت می‌کند که از دیدگاه متون اسلامی، فصل مقوم و وجه تمایز حیا از دیگر بازدارنده‌ها، عنصر نظارت است، نه قدرت تهدیدکنندگی طرف مقابل که خوف را برمی‌انگیزد. بعد دیگر، مسئله مهار و کنترل است. کنترل خود شیوه‌های مختلفی دارد. یکی از آنها یاری گرفتن از حیاست. حیا نیروی کنترل کننده‌ای است که توان نظم دهی و مدیریت خود را به انسان می‌دهد. بعد دیگر، موضوع حیا یعنی فعل قبیح است. حیا هنگامی برانگیخته می‌شود که پای فعلی نابهنجار در کار باشد؛ چه به شکل «انجام دادن» باشد و چه «ترک». بعد دیگر، کرامت نفس فرد حیاکننده است. حیا در کسی بروز می‌کند که

^۱ قَالَ لُقْمَانُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِبْنِهِ: يَا بُنَيَّ، خَفِ اللَّهَ خَوْفًا يَحُولُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الرَّجَاءِ، وَارْجُهُ رَجَاءً يَحُولُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْخَوْفِ. قَالَ: فَقَالَ - أَيْ أَبِي - إِنَّ لِي قَلْبًا وَاحِدًا إِذَا أَلْزَمْتُهُ الْخَوْفَ شَغَلَهُ عَنِ الرَّجَاءِ، وَإِذَا أَلْزَمْتُهُ الرَّجَاءَ أَشْغَلْتُهُ عَنِ الْخَوْفِ. قَالَ: أَيْ بُنَيَّ، إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَهُ قَلْبٌ بَقَلْبَيْنِ يَرْجُو بِأَحَدِهِمَا وَيَخَافُهُ بِالْآخَرِ.

^۲ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا حَيَاءَ لَهُ.

^۳ امام صادق علیه السلام: ارج الله رجاء لا يجريك على معصيته و خفه خوفا لا يؤيسك من رحمته.

امام صادق علیه السلام:...لیس من عبد مومن الا و فی قلبه نوران: نور خیفه و نور رجاء (کلینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۶۷، ح ۱).